

УДК 82-1/29

<https://doi.org/10.56122/..v1i2.195>

С.АЛАЙЧИЕВДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ КӨРКӨМ СӨЗ КАРАЖАТТАРЫНЫН КОЛДОНУЛУШ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Танаева Нургуль Шарабидиновна, окутуучу, ф.и.к.,
Ош мамлекеттик педагогикалык университети,
Ош шаары, nurgultanaeva@gmail.com

Аннотация: Бул макалада кыргыз поэзиясынын көрүнүктүү өкүлү Сыдык Алайчиевдин ырларындагы көркөм сөз каражаттарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрү талданат. Акындын чыгармачылыгында кеңири колдонулган метафоралар, салыштыруулар, эпитеттер жана кайталоо сыяктуу көркөм сөз каражаттары, анын поэтикалык стилинин негизги өзгөчөлүктөрү катары каралат. Макалада Алайчиевдин ырларынын ритмикалык түзүлүшү, музыкалуу угумдуулугу, ошондой эле санат-насыят жана терме жанрларынын мааниси изилденет. Анын чыгармаларында колдонулган тилдик каражаттар аркылуу акындын философиялык ой жүгүртүүсү жана кыргыз поэзиясына кошкон салымы белгиленет. Макалада Алайчиевдин поэзиясындагы көркөм сөз каражаттарынын өзгөчөлүктөрүн изилдөө аркылуу акындын чыгармачылыгынын өзгөчө баалуулугу жана адабий мурасы чагылдырылат.

Ачкыч сөздөр: көркөм сөз каражаттары, эпитет, метафора, параллелизм, контраст, ырдын көркөмдүүлүгү.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ С. АЛАЙЧИЕВА

Аннотация: В данной статье анализируются особенности использования средств художественного слова в стихах выдающегося представителя Кыргызской поэзии Сыдыка алайчиева. Художественные средства выражения, такие как метафоры, сравнения, эпитеты и повторения, широко используемые в творчестве поэта, рассматриваются как основные характеристики его поэтического стиля. В статье исследуются ритмическая структура, музыкальная выразительность песен алайчиева, а также значение жанров художественной литературы и терме. Через языковые средства, использованные в его произведениях, отмечается философское мышление поэта и его вклад в Кыргызскую поэзию. В статье отражена особая ценность и литературное наследие творчества поэта через изучение особенностей средств художественного слова в поэзии Алайчиева.

Ключевые слова: средства художественного выражения, эпитет, метафора, параллелизм, контраст, художественность стихотворения.

FEATURES OF THE USE OF THE MEANS OF ARTISTIC EXPRESSION IN THE WORKS OF ALAICHIEV

Abstract: This article analyzes the features of using the means of artistic expression in the poems of the outstanding representative of Kyrgyz poetry, Sydyk alaichiev. Artistic means of expression, such as metaphors, comparisons, epithets and repetitions, widely used in the poet's work, are considered as the main characteristics of his poetic style. The article examines the rhythmic structure, musical expressiveness of Alaichiev's songs, as well as the significance of the genres of fiction and term. Through the linguistic means used in his works, the poet's philosophical thinking and his contribution to Kyrgyz poetry are noted. The article reflects the special value and literary heritage of the poet's work through the study of the features of the means of artistic expression in Alaichiev's poetry.

Keywords: means of artistic expression, epithet, metaphor, parallelism, contrast, artistry of the poem.

“Өнөрүң барбы? Баракелде, өнөрүң өркүндөй берсин! Өнөрлүү өлбөйт. Өнөрүң болсо өргө чап”- деген таасын сөздөр деле эл арасында жашап жүрбөгөнү бекер эместир. Өнөр ээлерин барктап, аларга деген сый-урматтын кенендиги, элибиздин чымыны бар адамдардын талантын

чыгарып, баалагандыгы азыркы күнгө чейин жашап келүүдө. Бул биздин, кыргыздардын дале меймандос экенибизди мүнөздөйт. Элибизде эчендеген өнөр ээлери өткөн. Ошолордун баарын даңктап, барктап, алаканына салып бапестеп, көккө, туу чокуга көтөрүп алган бул элибиз. Элибиздин сыймыгы, Эл акыны, Эл жазуучусу деген атактар да бекеринен берилбестир. Барпы апыздан бата алган, Бала ырчы деп атанган, Ботобай ырчынын шакирти, бир кылымга жакын жашаган, ардактуу кесип мугалимдикти аркалаган, элим, жерим деп, мектеп, балдар жөнүндө ырларды бизге мурас калтырган, сабат ачууга багытталган поэзиянын түпкүрүн түптөөчүлөрдүн бири, элден чыккан ырчы, акын Сыдык Алайчы бир убактарда ошол заманда белгилүү болуп, бир топ ак мээнет кылып, эмгектерин калтырды. Учурдун талабы менен акын-жазуучуларбыздын ырларын, чыгармаларын талдап, кыргыз адабият айдыңында изилденип, жаңылыктар күндөн күнгө кирүүдө. Бул макалада биз жогоруда сөз кылган Сыдык Алайчиевдин (Бала ырчы) чыгармаларындагы көркөм сөз каражаттарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрү каралып, анализ жүргүзүүгө аракеттер жасалды. Метафора (гр.— өтүп кетүү) — троптун негизги түрлөрүнүн бири. Бир нерсени, көрүнүштү, башка бир нерсе же көрүнүш менен атоо. Метафора оозеки жана жазуу кебинде эң эле көп учурайт. Шарт боюнча салыштырууга да окшош [5]. Лингвист А.М.Ураимова метонимия жана метафоранын семантикалык сөз түзүү механизмдерин изилдеген. Анын «По результатам анализа показано, что метонимия и метафора являются наиболее эффективными механизмами семантического словообразования» деген эмгегинде метонимия жана метафоранын семантикалык сөз түзүү механизмдери талданат [4]. Акындын ырларында көркөм сөз каражаттарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрүнүн дээрлик баарында арбын колдонулганын байкоого болот. Анын ичинен метафоралар жыш пайдаланылган. Төмөндө бир топ ырларындагы метафоралык өзгөчөлүгүн ыр саптарын берип кеңири талдоого алганга аракет жасадык. Мисалы: "Доосу жүрбөйт масыктын, доору улук жаштыктын" ыр саптары кыргыз поэзиясында кеңири колдонулган көркөм чыгарма тилинин өзгөчө үлгүсү катары бааланат [1;30]. Бул саптарда "доосу жүрбөйт" жана "доору улук" сөздөрү метафоралык мааниде колдонулган. "Доосу жүрбөйт" дегенде, "масык" деген сөз башкаларга өз дооматын билдире албайт, сөзү өтпөйт деген мааниде метафора катары берилген. Ал эми "доору улук жаштыктын" саптарында жаштыкты доор, бийлик, күч катары көрсөтүү метафоралык каражат аркылуу жаштык кездин күчтүүлүгүн жана маанилүүлүгүн белгилөө максатында колдонулган. Метафоранын көп колдонулушу ырга көркөмдүк маани берип, ырдын көркөмдүүлүгүн арттырып турат. "Ак Толгон " ырындагы "Күн чырайлуу Толгонум, Күкүгүң болуп сайрайын. Көркүндү кошуп ырыма, Курчутуп тилди кайрайын" ыр саптарындагы көркөм сөз каражаттарды талдоо төмөнкүдөй жүргүзүлүшү мүмкүн [1;92]. Бул саптарда бир нече көркөм каражаттар колдонулган жана алар кыргыз поэзиясынын лирикалык жана романтикалык мотивдерин чагылдырат. "Күн чырайлуу" деген сөздөрдүн айкашы метафоралык тилдик каражат катарында берилген. Бул жерде сүйүктүү адамдын жүзү күндүн жарыгына окшоштурулуп, анын сулуулугун, жаркыроосун жана көркөмдүгүн сүрөттөйт. Күн чырайлуу деп, адамды табигый элементтерге салыштыруу аркылуу анын жаркын жана жагымдуу көрүнүшү белгиленет. Ал эми "Күкүгүң болуп сайрайын" саптарында лирикалык каарман өзү сүйүктүүсүнө арналып, кушка салыштырылган. Күкүк куш катары сүрөттөлүп, анын сайроосу адамдын сезимдерин, ыр аркылуу берилген сүйүү билдирүүсүн туюндурат. "Жибектей желбир саамайы, жаркылдап айдай паанайы" ыр саптарында көркөм тилдик каражаттар колдонулуп, акын сүйкүмдүү кыздын сулуулугун элестүү жана кооз сүрөттөп берет [1;49]. Бул саптарды илимий макалага ылайык талдоо төмөнкүдөй жүргүзүлдү: **"Жаркылдап айдай паанайы"** деген сапта кыздын жүзү айга салыштырылган. Бул жерде метафора колдонулуп, кыздын жүзү айдай жаркырап турат деген түшүнүк берилген [1;49]. "Айдай" деген сөз жарыктын, сулуулуктун жана тазалыктын символу катары кыздын жүзүнө метафоралык мааниде колдонулган. Метафоралар аркылуу автор кыздын сулуулугун жана көз жоосун алган көрүнүшүн баса белгилеп, эстетикалык боёк кошот. Ыр саптарында "билимдүү болсоң – озосуң" жана "билимсиз болсоң – тозосуң" деген саптарда метафора колдонулган [1;104]. "Озуу" жана

"тозуу" сөздөрү билимдүү адам алдыга жылып, өзүн өнүктүрсө, билимсиз адам артта калат, жашоодо тозоктой абалга туш болот деген түшүнүктү туюндурат. Бул метафоралар билимдин адам жашоосундагы маанилүү ролун көрсөтөт.

Эпитет (гр. – түшүндүрүү) – троптун бир нерсенин, окуянын, кубулуштун мүнөздүү бөтөнчөлүктөрүн көрсөтүп берүүчү түрү. Мындай сөздөр (эпитеттер) буюмдун же окуя-кубулуштун сапатын, тек-жаатын, башкалардан айырмалуу касиетин индивидуалдаштырат, речти көркөмдөөгө жардам берет. Эпитеттер сөзсүз түрдө кайсы бир сөздү же сөз айкашын жандап келет [8]. К. С. Кыдыкбаеванын **"Кыргыз поэзиясындагы эпитеттердин колдонулушу"** илимий макаласында кыргыз поэзиясындагы эпитеттердин колдонулушу жана алардын стилистикалык өзгөчөлүктөрү талданат. Автор эпитеттердин поэтикалык тексттеги ролун жана алардын эмоционалдык таасирин көрсөтөт [3]. Г. Т. Жамгырчиеванын **"Эпитеттердин стилистикалык функциялары кыргыз поэзиясында"** изилдөөсүндө эпитеттердин кыргыз поэзиясындагы стилистикалык функциялары каралып, алардын көркөм тексттеги мааниси жана колдонулушу анализденет. Бул эмгектер кыргыз поэзиясындагы эпитеттердин колдонулушун жана алардын стилистикалык маанисин терең түшүнүүгө жардам берет. Эпитеттердин жардамы менен акындар предметтерди жана кубулуштарды жандуу, образдуу түрдө сүрөттөп, окурмандарга күчтүү эмоционалдык таасир калтырышат [2]. Ал эми биз **"Жибектей желбир саамайы, жаркылдап айдай паанайы"** ыр саптарында көркөм тилдик каражаттар, эпитеттер колдонулуп, акын сүйкүмдүү кыздын сулуулугун элестүү жана кооз сүрөттөп бергендигин анализдедик [1;49]. Бул саптарды илимий макалага ылайык талдоо төмөнкүдөй жүргүзүлөт: бул саптарда **"жибектей"** жана **"жаркылдап"** деген эпитеттер колдонулган. **"Жибектей"** эпитети чачтын назиктигин жана кооздугун сүрөттөп берсе, **"жаркылдап"** эпитети кыздын жүзүнүн нурланып турганын, сулуулугунун көрүнүктүү экенин көрсөтөт. Эпитеттер кыздын сулуулугун жана анын айланасындагы адамдарга кандай таасир этерин сүрөттөйт.

"Билимдүү болсоң - озосоң, Билимсиз болсоң - тозосоң. Билимдүү болсоң - бекемсиң, Билимсиз болсоң - бечелсиң. Билимдүү болсоң - жетиксиң, Билимсиз болсоң - кемтиксиң. Билимдүү болсоң - адамсың, Билимсиз болсоң - наадансың" бул саптарда билимдин маанисин жана билимсиздиктин терс жактарын баса белгилөө үчүн ар кандай тилдик каражаттар колдонулган [1;104]. Кыргыз адабиятында жана поэзиясында бул сыяктуу дидактикалык чыгармалар билимдин баалуулугун көрсөтүү максатында түзүлгөн, жана тилдик каражаттар аркылуу ойлор күчөтүлүп, так жана эмоционалдуу берилет. Жогорудагы ырда билимдүү жана билимсиз адамдардын сапаттарын сүрөттөө үчүн эпитеттер колдонулган. Мисалы, "билимдүү болсоң – бекемсиң" сапында "бекем" эпитети адамдын ишенимдүүлүгүн жана күчтүү мүнөзүн көрсөтөт. Ал эми "билимсиз болсоң – бечелсиң" дегенде, "бечел" эпитети адамдын алсыз, жөндөмсүз экенин көрсөтөт. Эпитеттер аркылуу билимдин адамдын жашоосундагы ролу так жана күчтүү сүрөттөлөт. Параллелизм (грамматикалык жактан – жанаша айтылуучу) – эки же андан артык предметти, көрүнүштү катар коюу менен поэтикалык мазмунду ачып берүү жолу. Мында форма менен предмет конкреттештирилет, автордун ой жүгүртүүсү жандуу жана эркин болот. Параллелизм ыкмасы оозеки чыгармаларда жана төкмө акындардын ырларында да көп кездешет [7]. **Сыдык Алайчынын биз жогоруда берген ыры тилдик каражаттардын ичинен эпитеттен сырткары** синтаксистик параллелизм ыкмасы менен да түзүлгөн, башкача айтканда, ар бир сап бирдей структурада жазылган. Мисалы, "Билимдүү болсоң – озосоң, Билимсиз болсоң – тозосоң" дегенде эки сап тең бир эле грамматикалык түзүлүштө берилген. Параллелизм ырдын ритмин жана гармониясын түзөт, аны угумдуу жана бирдиктүү кылып турат. "Эмнеликтен болдуң таш, Ээрибейсиң, бооруң таш" ыр саптары кыргыз поэзиясында эмоцияларды жана адамдык сапаттарды салыштыруу аркылуу күчтүү көркөм ойду чагылдырган [1;95]. Бул саптарда колдонулган тилдик каражаттар поэтикалык чыгармалардын көркөмдүк күчүн жана маани-мазмунун байытып турат. Илимий макалага ылайык талдоо төмөнкүдөй жүргүзүлөт: Эки сапта тең синтаксистик параллелизм колдонулуп, "таш" сөзү эки саптын аягында бирдей структурада берилген. Параллелизм

ырдын ритмин күчөткөн жана бирдиктүү ойлорду чагылдырган. Ушул ырында **контрасты (карама-каршылык) да кездештирүүгө болот**. Контраст-бул буюм-заттарды, жаратылыш кубулуштарын, адамдардын мүнөзүн бири-бирине кескин карама-каршы коюп сүрөттөө. Пейзаждык кубулуштарды жүрүп жаткан окуяга карама-каршы коюп, контрасттык планда сүрөттөө каармандын психологиясын терең ачууга шарт түзөт [6]. Мында "э+эрибейсиң" сөзү контраст аркылуу берилген. Адамдын сезимдери муздап, эриме деп айтылганда, адамдын сезимдеринин табияттагы жылуулуктан айырмасы көрсөтүлгөн. Контраст муздактын жана жылуулуктун карама-каршылыгы аркылуу белгиленип, автордук нааразылыкты күчөтөт.

Сыдык Алайчиевдин ырлары анын кыргыз поэзиясындагы өзгөчө ордун көрсөтөт. Анын чыгармачылыгы жөнөкөй тил менен терең философиялык ой жүгүртүүнү айкалыштырып, окурманга терең эмоционалдык жана эстетикалык таасир калтырат. Анын колдонгон көркөм сөз каражаттарынын өзгөчөлүктөрү, метафоралар, кайталоолор жана ритм ырлардын таасирдүүлүгүн жана окурмандарга жеткиликтүүлүгүн арттырат. Сыдык Алайчиевдин ырлары кыргыз адабиятынын байлыгын жана өзгөчөлүгүн көрсөтүп, анын маданий мурасынын маанилүү бөлүгүн түзөт.

Сыдык

Алайчиевдин чыгармачылыгы кыргыз поэзиясынын өнүгүшүнө чоң салым кошкон жана анын ырларындагы көркөм сөз каражаттарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрү акындын чеберчилигин, элдик поэзияга жакындыгын жана терең философиялык ой жүгүртүүсүн көрсөтөт. Алайчиевдин ырларынын негизги өзгөчөлүгү -анын ыр саптарында кеңири колдонулган метафоралар, салыштыруулар, эпитеттер жана кайталоо сыяктуу көркөм сөз каражаттарынын колдонулуш өзгөчөлүктөрү анын ырларынын эмоционалдык жана эстетикалык жактан байытып, поэзияга музыкалуу жана ритмикалык күч берип турат. Сыдык Алайчиевдин ырларындагы көркөм сөз каражаттарын изилдөө аркылуу акындын кыргыз адабиятына кошкон чоң салымын жана анын чыгармачылыгынын көркөмдүк баалуулугун толук түшүнүүгө болот. Анын чыгармачылыгы кыргыз поэзиясынын уникалдуу бөлүгү болуп калыптанып, кийинки муундар үчүн зор маданий мурас болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Алайчиев Сыдык. Чыгармалар жыйнагы. / Жыйнакты түзгөн жана баш сөзүн жазган Г.Ж.Орозова.-Б.:2003.-152 б
2. Жамгырчиева, Г.Т. «Эпитеттердин стилистикалык өзгөчөлүктөрү кыргыз поэзиясында» – Бишкек: 2014.
3. Кыдыкбаева К. С. **Кыргыз поэзиясындагы эпитеттердин колдонулушу** / Вестник Исык-Кульского университета, №52, 2022. 1-6 б.
4. **Ураимова А.М.** По результатам анализа показано, что метонимия и метафора являются наиболее эффективными механизмами семантического словообразования // Вестник Кыргызского национального университета. – 2020. – №10. – С. 149-155.
5. <https://ky.wikipedia.org/wiki/Метафора>
6. [https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82\(%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%8F%D1%82\)](https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82(%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%8F%D1%82))
7. <https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
8. <https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82>.